

OMNIA MIRARI EPIAM TRITISSIMA

Näe imet kõiges, ka kõige tavalisemas

Carl von Linné

MIDA TÄHENDAB PENSIONILE jäämine?

Esimese päeva pensionärina veedan Uppsalas. Koos oma mehe Larsiga, kes on selleks hetkeks juba vilunud pensionär, otsustame tähistada seda pensionäride kinoseansiga – kus kehtib loomulikult sooduspilet. Lähimas kinos algab päevane seanss kell kolm ja me oleme aegsasti platsis. Ka mõned teised küpses eas inimesed on aegsasti kohal – eriliselt püüab pilku üks naine, kes on minust märksa vanem, aga kellel on krellpunane barett, krellpunane huulepulk ja rõõmsad silmad. On näha, et me kõik oleme oodates heas tujus, sest on kaunis päikeseline sügispäev, õhk on selge ja kerge. Ning oodata tuleb, sest kell saab kolm ja varsti kolm läbigi, ilma et keegi uksi lahti tegema tuleks.

Paar tegusamat härrasmeest võtavad mobiiltelefoni ja helistavad, aga saavad vastuseks ainult salvestatud teateid. Seanss jääb ära, mehaanik ei ilmugi kohale. Me ei ütle seal seistes üksteisele sõnagi, me ei nõua ega kiru ega tõsta häält, me ei vaata isegi üksteisele otsa, enne kui igauks oma koju kõmbib, aga me kõik oleme pisut rohkem kõssi vajunud.

See on mu esimene päev pensionärina ja esimest korda saab mulle osaks tunne, mis kardetavasti töötab aastate jooksul korduda: kibestumine kõikide

pensionäride nimel. Pensionäridega ei pea nii väga arvestama, neist on rohkem ükskõik, mõtlen. Laste-seansi poleks mehaanik ära unustanud, niisamuti beebiseansse, mida kinod lapsepuhkusel emadele ja isadele korraldavad. Aga just pensionäridest on küll ükskõik. Seejärel mõtlen, et kibestumine on tunne, mille juurdumist ma soovin iga hinna eest vältida. See tunne ei muuda inimest meeldivamaks – ei teiste ega iseenda silmis. „Ära solvu, ole parem rõõmus!” on ühel mu noorel sõbral kombeks öelda. See on suurepärane moto.

Kui ma kinost koju jõuan, panen arvuti käima ja näen, et olen saanud meili Helsingin Sanomatelt. Nad soovivad teha minuga intervjuu oma igakuisesse erinumbrisse, rubriiki pealkirjaga „Keha ja hing”. Meilist selgub, et intervjuu tingimuseks on alastifoto, siiski maitsekalt mustvalge, tõttab ajakirjanik täpsustama.

Ma ei pea kuigi kaua järele mõtlema, et aru saada, et ma ei kavatsegi alastifotol poseerida, kuid olen ometi elevelil. Polegi nii paha jääda ühel ja samal päeval ilma pensionäride seansist ja saada elu esimene pakkumine alasti poseerida.

Eks neid esimesi kordi ole muidugi erisuguseid.

Ühesõnaga:

Mida tähendab pensionile jäämine?

Seda ei ole võimalik öelda.

Või:

Öelda võib palju, aga pole võimalik üheselt öelda, mida pensionile jäämine tähendab.

Mõni igatseb pensionile jääda, teine tunneb kabu-hirmu ning ei igatsejatele ega ka kartjatele ei pruugi

pensionile jäämine kujuneda selliseks, nagu nad ette kujutasid.

Vanaduspensionile jäämine ei ole enesestmõistetav kriis, nii nagu on haiguspensionile jäämine – või töötuks jäämine –, kuid see on kahtlemata versta-post, pöördepunkt, üleminek ühest etapist teise. Oled sa siis sellele enne mõelnud või ei (ja tuleb möönda, et mina polnud mõelnud), tekitab see küsimusi ja mõtteid inimese minapildi kohta, teiste pildi kohta sinust ja sinu kohast ühiskonnas.

Ning elus, ennekõike elus: omaenda elus ja selles, mis koosneb üha vahelduvate inim põlvete reast.

Me räägime üllatavalt vähe sellest, mida pensionile jäämine tähendab. Alles siis, kui ma ise olin juba pensionile minemas, hakkasin uudishimulikult oma pensionäridest sõprade juures maad kuulama.

Kui ma hakkasin neile küsimusi esitama, näisid nad mu huvi üle pigem üllatunud olevat. „Ma pole iial end nii hästi tundnud kui praegu,” ütlevad mõned ja lausa säravad, nii et nende sõnade õigsuses pole mingit tarvidust kahelda.

Mõned kõhklevad hetke ja ütlevad siis: „Esiailgu ei olnud päris nii hea, kui ma olin ette kujutanud.”

„Mis seal ikka nii väga erulist,” vastab üks meessoost sõber, kes on minust kümmekond aastat vanem, mulle silma vaatamata. Kuid siis sekkub energiliselt tema abikaasa, paneb käe mehe käsivarrele ja ütleb: „Sul oli ju depressioon. Sul oli see väga kaua. Ja ikka päris sügav depressioon.”

„Ah soo?” vastab mees ja eelistaks pigem jututeemat vahetada, kuid naine kinnitab: „Jah, ja siis sa jäid koju. Eriti maal läks sinuga raskeks, sest sa nägid seal äkki

ainult kõike, mis muudkui laguneb, sa hakkasid poegade ja väimeeste kallal vinguma ning tahtsid panna neid maja ja paadisildu remontima, ise tahtsid olla töödejuhataja, tahtsid ...”

Ka naine on pensionil, aga ma arvan, et temal läks kergemini.

Üks teine mees, võõras, kes ühes kohvikus sõbraliikult lähemale astub ja küsib, mida ma parajasti kirjutan, ütleb: „Ma jäin *haigeks*, kui pensionile jäin. Ma jäin nii haigeks, et pidin haiglasse minema.”

Oma lemmikajalehest, soomerootsi Hufvudstadsbladetist loen, et alkoholiprobleem sageneb eakamate juures märgatavalt. Suured vanusegrupid, kes praegu tööturult lahkuvad, on nimelt „märg põlvkond”, kes on joonud kaua – ja joob edasi –, rohkem kui varasemad põlvkonnad. Üheksakümnendate alguses polnud Helsingi võõrutuskliinikus ühtainsatki üle kuuekümneme viie aastast patsienti, nüüd on neid juba kümme protsenti.

Seitsmekümne kuue aastane Kimmo, kes on nüüd võõrutusravil, kirjeldab oma tööelu: „Palju oli reisimist ja vastuvõtte, pidusid ja suhtlemist. Veinipudelid aina laual, tervist ja tere tulemast, nii see ratas keerles. Oli küll stressirohke, aga heas mõttes.” Ta jätkab: „Aga siis jääd pensionile ja kõigel sellel on kriips peal. Mida teha? Istud lihtsalt kodus. Talumatult masendav.”

See, kui elukarussell järsku enam ei keerle, võibki olla raske. See võib viia kontrollimatu joomiseni, aga see võib viia ka selleni, et esimest korda elus on aega peatuda ja esitada endale küsimus, kui palju see karussell väärt oli. Üks minu endistest tudengitest, Ronja Boije, annab teada, et nägi filmi „Schmidti teekond”, kus Jack Nicholson mängib äsja pensionile jäänud

kindlustusametnikku, kes langeb kriisi, sest talle tuleb pähe mõte, et kõigel sellel, mida ta on nelikümmend aastat teinud, ei ole vähimatki väärtust. Ronja jätkab: „Ma kujutan ette, et pensionile jäämisega on lihtsam toime tulla, kui sulle tundub seni peetud amet mõttekas. Siis võid küll sellest mõningal määral puudust tunda, aga samas võid tunda ka seda, et oled head tööd teinud.”

Kuid pisut üle kuuekümnesea loorberitele puhkama jäämine ei ole nii kerge, nagu mõni pisut üle kahekümnene võiks arvata. Vastupidi, jätkata võid soovida just seetõttu, et töö on tundunud mõttekas.

Või siis võid tunda vajadust teha midagi muud niisama mõttekat.

(Küsimus on muidugi selles, mis lõppude lõpuks on mõttekas. Igaviku perspektiivist vaadatuna pole enamikul karjääridel niikuinii mingit sügavamat mõtet.

Igaviku perspektiivist pole üleüldse paljudel asjadel sügavamat mõtet.

Võimalik, et igaviku perspektiivi rakendamisega tuleks üleüldse ettevaatlik olla.)

Minu meelest on naistel lihtsam pensionile jääda kui meestel.

Aga miks ometi?

Võib-olla seetõttu, et naised panustavad senimaani tööellu – karjäärile – vähem järgitult kui mehed. Usutavasti hakkab see asi muutuma ja võiks endalt küsida: mis siis, kui pensionile jäävad naised pole mitte ainult pika tööstaaziga naised, vaid sõna otseses mõttes karjääri teinud naised? Kuid võib-olla on naistel üleüldiselt lihtsam leida uut mõtet, võib-olla on nende nõudmised mõttekale tegevusele realistlikumad kui meestel. Üht

pensionile jäämise perspektiivi, mis kahjuks tundub olevat meestele tüüpiline, esindab Briti romaanikirjanik Kingsley Amis, kui ta ühes oma hilisemas raamatus pealkirjaga „Vanad mehed”^{*} kirjutab: „Õhtu algab pärast hommikusööki. Pole midagi, mille nimel kaine püsida.” Uuringud näitavad, et lähedased kontaktid pere ja sõpradega on eluga rahulolu seisukohalt olulisemad kui hea tervis ning naistel on sageli lähem kontakt pere ja sõpradega kui meestel.

Naistel on sageli ka lihtsam rääkida sellest, mis on raske.

Küllap peaksime rohkem rääkima, nii mehed kui ka naised.

Niivõrd kui mehed üldse millestki räägivad, siis tavaliselt räägivad nad naistega. Tasub küsida, kas mehed ei peaks rohkem rääkima teiste meestega.

Avalikke pensionidebatte tuleb nii Soome ja Rootsi parlamendis kui ka meedias sageli ette, kuid debattide sisuks on peaaegu alati pensioniea võimalik tõstmine kolme aasta võrra. Soomes soovivad tööandjad pealegi tühistada või piirata eelpensionile jäämise võimalusi. Võib mõjuda paradoksaalselt, et poliitikud ja majandusinimesed soovivad ajal, mil majanduskriisi üha rohkem inimesi töötuks jätab, iga hinna eest võimalikult suuremat hulka inimesi tööl hoida. Asi on loomulikult selles, et praegu jäävad pensionile tõeliselt rohkearvulised aastakäigud ja lisaks on tegu põlvkondadega, kes võivad statistiliselt kauem elada ja seega kallimaks maksmata minna. Need on aastakäigud – või õigemini terve põlvkond –, kes on juba sünnist saadik esitanud ühiskonnale

^{*} Kingsley Amis sai 1986. a romaani *The Old Devils* eest Bookeri auhinna. *Tlk.*

erilisi nõudmisi ja sundinud ühiskonda oma vajadustele kohanema. On öeldud, et see on läbi boamao liikuv kits. Juba nüüd on alla viieteistaastaseid lapsi vähem kui üle kuuekümne viie aastaseid eakaid. Üle kuuekümne viieste juurdekasvu protsendiks ennustatakse Soomes aastatel 2006 kuni 2030 ligi seitsekümmend.

See on minu põlvkond, minu võimalik eluiga, millest jutt on.

Ja ega edaspidi paremaks ei lähe, sest värskete prognooside kohaselt võivad pooled täna sündivad lapsed elada saja aastani välja. Kui seda uudist meedias tutvustati, siis panin tähele, et seda ei saatnud just rõõmuhõisked. Oli ilmselge, et seda võeti pigem ähvarduse kui lubadusena.

Pensioniraha kuivab niisiis kokku, ja mida aeg edasi, seda rohkem.

Pensionid langevad pöördvõrdeliselt keskmise eluea tõusuga, olgugi et keegi ei taha sellest kõva häälega rääkida.

Küsimused, mida selles seoses harva esitatakse, puudutavad töö olemust ja selle mõtet. Oma doktori-töös „Ajalikku püüdes. Eksistentsiaalsest mõttest ja objektiivsusest” konstateerib filosoof Lena Edlund, et töö tähendab kellegi sellist sooritust, mis üldsuse silmis viib nähtava tulemuseni: „Lapsed õpivad lugema, aknad saavad puhtaks, maju ehitatakse ja raamatuid kirjutatakse.” Traditsiooniliselt on eeldatud, et töö kaudu saad lisaks leiva lauale saamisele panustada ka teiste inimeste, ühiskonna elujärje parandamisse, millessegi, mis on sinust endast suurem. Õigest perspektiivist vaadatuna on see olnud võimalik ka võrdlemisi tagasihoidlike ülesannete puhul, näiteks nagu

loos kahest kiviraidurist, kellest üks vastab küsimusele selle kohta, mida ta teeb, pisut alistunult: „Mina raiun kivi,” samas kui teine ütleb rõõmsalt: „Mina ehitan katedraali.”

Protestantlik kultuur on rõhutanud töö õnnistatud külgi: inimene peab andma oma panuse, kõvasti tööd murdes ei ole aega pattu teha.

Looderdamise vastu on antud välja ka seadusi.

Ka tänapäeval on töö selline mõiste, mis sisendab kahtlemata respekti, kaudselt ilmneb see sellisest väljendist nagu leinatöö. (Väljend, mis mulle isiklikult pole kunagi meeldinud; leina peab minu meelest respektierima, ilma et seda tööks nimetada.) Tänapäeval räägitakse küll harvemini töö moraalsest sisust või ka indiviidi kohustusest anda oma panus millessegi, mis on suurem kui ta ise, kuid seda rohkem räägitakse tööst kui eneseteostusest. Praktikas on aga neid, kes päevast päeva saavad end tööle teostada, ja samal ajal ka teisi, kellel on oma töö üle väga vähe kontrolli ja kelle töö on raske, kas siis vaimselt või füüsiliselt.

Vahel – mitte sugugi harva – nii vaimselt kui ka füüsiliselt.

Tänapäeval pole kõige raskemad enam traditsioonilised meestetööd kusagil tehases, vaid pigem naiste ametid tervishoius ja hoolekandes. Tööd, mis muutuvad veelgi raskemaks, kui nende tegijad ei saa täita oma tööülesandeid nii, nagu nad on õppinud ja nagu nad neid hea meelega täita sooviksid.

Seda, kui pole võimalik teha tööd nii, nagu sa tead, et seda peaks tegema, nimetatakse eetiliseks stressiks.

Teatavasti on traditsioonilised naistetööd pealegi vähem tasustatud kui traditsioonilised meestetööd.

PENSIONÄRID ÜTLEVAD PEAAEGU alati, et nad on hõivatud. Väga võimalik, et nad ongi hõivatud, paljud muretsevad, et nende pensionärielu võib näida tühjana, ja pakivad just seetõttu päevad tegevusi täis. Kuid arvatavasti ütlevad nad ka just seetõttu, et nad on hõivatud, et tänapäeva ühiskonnas tuleb niimoodi öelda.

Ent need, kes endiselt tööl käivad, muigavad siiski pisut üleolevalt, kui pensionärid oma kiirest elust räägivad, umbes nagu lapsed, kes ütlevad tõsise moega, et nad mängivad poodi. Pensionäridel pole ju *tööd*, pensionärid on ju *pensionärid*.

Kui ma ise kohtun sõpradega, kes veel tööl käivad, olen hea meelega see, kes algatab laialiminemise. Ma ei taha, et nad vaataksid kella ja ütleksid: „Jah, *mina* pean ju veel tööle minema.”

Paljud pensionäridest sõbrad on öelnud sama: nad põlgavad seda, kui mittepensionärid tervitavad neid sõnadega: „Kanäe, siin on meil üks rõõmus pensionär!”

Ma ise leian, et veel hullemad on need, kes ütlevad tervituseks: „Kanäe, siin on meil üks krapsakas pensionär!”, aga ma saan neist aru, saan eriti hästi aru sel päeval, kui kohtun psühholoogiga, kes on spetsialiseerunud loovusele. Ta on noor, ta on ilus, ta räägib ühest

projektist, millest ta on vaimustunud ja mis seisneb pensionäridele mänguväljakute ehitamises.

Ta ei ütle mänguväljakute väljanägemise kohta midagi täpsemat, kuid ma suudan neid enda meelest juba ette kujutada:

Redelid? mõtlen.

Kiiged?

Kõigepealt mõtlen: miks mitte? Seejärel mõtlen: ei. Kujutan juba ette lõbustatud üleolekut, millega teised, produktiivses vanuses inimesed seal seisavad ja pealt vaatavad.

Aga:

Uppsalas Dag Hammarskjöldi teel Kunskapsgymnasieti ees püüab üks teismeline poiss piirdel tasakaalu hoida. Peatun ja imetlen, kuidas ta käed võidukalt õhku sirutab. Tal on kitsad teksad, tuul sasib juukseid. Ta on kõik need poisid, keda ma olen omal ajal imetlenud ja kartnud. Siis tõstab ta ühe jala ja siis ei suuda ta enam tasakaalu hoida, kuid ei kuku, vaid hüppab nõtkelt ja elegantselt alla.

Ja ronib uuesti üles, tõstab uuesti jala, jõnksatab ja hüppab.

Kolmandal katsel tuleb ta sellega toime.

Tahaksin juurde astuda ja õnnitleda, väljendada oma imetlust, kuid mõistan, et olen liiga vana, nii et ma tekitaksin temas ainult piinlikkust. Ja üleüldse on ta juba hooletult alla hüpanud ja koolimajja sisse läinud.

Järsku olen vägagi teadlik oma kuuekümnene neljast eluaastast. Kunskapsgymnasiet, mõtlen. Teadmiste gümnaasium. Sellist nime poleks omal ajal ühelegi koolile pandud.

Minu ajal.

See on väga kuuekümne nelja aastane mõte.

Iga kord, kui ma istun mõne oma noorema sõbraga, mõtlen ühte ja sama: nende elu on märksa koormavam kui minu oma. Vähe sellest, et nad töötavad kahes vahetuses; vähemalt need, kel on nii töö kui ka väikesed lapsed, peavad jõudma ka seda, mida sotsioloog Airlie Russell Hochschild, keda ma tõeliselt imetlen, nimetab kolmandaks vahetuseks: nad on sunnitud eraldama omajagu aega ja mõtteid sellele, kuidas ühendada ja hallata tööd ja pereelu. Kuid veelgi koormavam on ehk see, et nad teavad, et igal valikul, mille nad teevad, igal otsusel, mille nad vastu võtavad, on kaugeleulatuvad tagajärjed lihtsalt seetõttu, et neil on veel pikk elu elada, pikk tulevik ees. Neid kuulates võin tunda end äkitselt õnneliku ja vabanenuna mõtte juures, et minu perspektiivid on nüüd lühemad ja need vead, mida mina teen, ei saa iial niisama saatuslikuks kui nende omad.

Vanadus kui riskide võtmise aeg, vanaduse võimalused kergemeelsuseks – seal on kindlasti midagi, millest meil oleks rohkem rääkida.

Ja ometi: olen ikkagi loomult ettevaatlik inimene, konventsionaalne inimene. Kui ma istun ühes Uppsala kohvikus ja loen Elsie Johanssoni „Üksikut keha”, siis märkan korraga, et hakkab pealkirja ja kaant varjama, ma ei taha, et läheduses istujad näeksid, mida ma loen. Ma ei taha, et nad hakkaksid iseendalt kaastundlikult küsima, kui üksik see minu keha siis olla võib.

Mis on tegelikult sõprus?

Mis on sõprus vanemas eas?